

ze kan erger worden, maar ook dat blijft niet duren; ze kan ook beter worden. Het besef van de constante verandering van de wereld betekent voor mij hoop; het troost en verzacht dat heersende gevoel, dat doemdenken dat we aan de situatie zelf niks kunnen doen.

Door het wegvallen van het historische besef verdwijnt ook het inzicht dat culturele processen – en in feite gaat dat op voor alle maatschappelijke processen – langzame bewegingen zijn. Diegenen die vandaag zo zelfverzekerd en zelfingenomen zeggen, dat al die moslimvrouwen in onze maatschappij nu maar eens hun hoofddoek moeten afleggen en zich moeten emanciperen – want ‘dat is voor hun eigen goed’ – vergeten dat er bijvoorbeeld tussen de geproclameerde gelijkheid van alle mensen in de Franse revolutie van 1789 en de toekenning van het vrouwenstemrecht in België in 1948 meer dan 150 jaar dienden te verlopen. Bewust worden en beginnen te handelen overeenkomstig dat bewustzijn, gaat langzaam. Op die weg liggen vele obstakels. Het is geen knopje dat je gewoon even omdraait.

Nog een open deur: we leven in een maatschappij met een grandioze ontplooiing van de mogelijkheden tot informatie. Maar de euforie van ‘we weten alles, we kunnen alles, nu zijn we meester van de wereld’ is in feite ook niet nieuw. Ik kan me inbeelden dat die euforie even groot was bij de industriële revolutie in de negentiende eeuw, toen machines het werk van mensen gingen overnemen, toen de elektriciteit, de telefoon, de telegraaf werden uitgevonden en treinen een snelle verbinding tussen steden mogelijk maakten. Bovendien is dat ‘meester zijn van’ zeer betrekkelijk; we dreigen immers in de stroom van informatie te verdrinken. ‘All is nothing.’ Was het Shakespeare die dit schreef? Alles is niets. Met alles kan je niets. De mens is niet gemaakt voor alles. De mens moet kiezen, oordelen, filteren. Is er misschien niet een verband tussen de ontplooiing van die informatiemaatschappij en het feit dat het beroep van criticus vandaag zo onder druk komt te staan? Wat ben je met alles als je geen standpunten meer inneemt? Je wordt gedwongen tot een bestaan van onmacht, zoals dat psychiatrische geval dat de Russische neuroloog Lurija beschreef in zijn boek *Een teveel aan geheugen*: hij vertelt daarin het levensverhaal van een man die over een allesomvattend geheugen beschikte, die alles onthield, maar daar niks

**INBEELDINGSVERMOGEN
BLIJFT VOOR MIJ DE BASIS
VAN DE TOLERANTIE DIE WE
IN DEZE MULTICULTURELE
MAATSCHAPPIJ ZO
NODIG HEBBEN.**

mee kon. Door het ontbreken van de gave van het onderscheid werd zijn bestaan herleid tot dat van een wereldwonder, een circusact. Hij wist alles, maar was niet in staat dat te ordenen en dus niet in staat ‘betekenis te geven’.

De Duitse filosoof Rüdiger Safranski – zo’n oude linkse rakker uit de tijd van toen – schreef onlangs een klein boekje met als titel *Hoeveel globalisering verdraagt de mens?*, waarin hij het heeft over de filtersystemen die we ons eigen zullen moeten maken. ‘Je mag niet alles bij je laten binnenkomen’, schrijft hij, ‘maar alleen zoveel als je kunt verwerken.’ Je kan voor jezelf maar een filtersysteem ontwerpen als je weet wat je wil, wat je zoekt. ‘Soeverein zou iemand zijn die zelf beslist waar hij in verwickeld wil geraken en wat hij laat rusten.’ In de kunst weten we toch reeds lang dat meesterschap in beperking ligt. Men zegt dat *Bildung* vandaag niet meer bestaat, maar wat is *Bildung* anders dan ‘de kracht om je eigen leven gestalte te geven’? We moeten voor onszelf een lichtung uitkappen in het bos, zegt Safranski. Een lichtung is een plek in het bos waar de kruinen van de bomen zijn weggekapt, zodat de zon weer doordringt tot op de grond, zodat er weer leven, beweging kan ontstaan. ‘Elk individu is het podium waarop de wereld optreedt, waarop zij kan opkomen. De wereld zal betekenisvol of leeg zijn naargelang het individu helder van geest of afgestompt is. Aan globalisering gestalte geven blijft daarom een opgaaft, die alleen valt op te lossen als niet tegelijkertijd die andere grote opgaaft blijft liggen: aan het individu, aan jezelf gestalte geven. Want ook het individu is een geheel waar hemel en aarde elkaar raken.’

Door de huidige ontwikkelingen van de informatiemaatschappij zou alles gemakkelijk worden, zou alles ons als vanzelf in de schoot vallen. Zelfs je ‘engageren’ gaat vanzelf. Je drukt op een knop en je hebt de zoveelste petitie

ondertekend – voor of tegen de oorlog in Irak – die je per e-mail werd toegestuurd. Het gaat zo snel, het is zo vrijblijvend. Je hoeft de petitie zelfs niet meer te lezen, zoals ook niemand meer zal lezen dat jouw naam eronder staat. Wat je gedaan hebt is niets. Alles is niets.

Ik zie – in Vlaanderen althans – verschillende toneelvoorstellingen verschijnen die lijden aan dat ‘internetsyndroom’; voorstellingen die over alles willen gaan: *Rusland voor Beginners* bijvoorbeeld, van het DASTheater, en *Les Belges* van Dito’Dito en Transquiquennal, alhoewel in dit laatste project de gekozen vorm op een interessante manier weerwerk biedt tegen de ‘allesomvattende’ inhoud. In het naast mekaar zetten van een veelheid aan facetten, tonen deze voorbeelden een beeld van de huidige maatschappij – in België, in Rusland, enz... Goed. Maar wat komt daarna? Hoe kunnen we die veelheid nog lezen? De kunsten hebben in de loop van de twintigste eeuw intern hun vrijheid bevochten. Alles kan, alles mag op een scène. Goed, maar wat kies je dan uit dat alles? Het is toch precies het keuzemoment van het individu dat het verschil uitmaakt, het onderscheid? Wie bewust niet kiest wordt vroeg of laat de weg opgeduwd naar formats die in de markt passen. Kunst heeft ontwikkelde individuen nodig. Elitaire, eigenzinnige, tegendraadse enkelingen die zelfstandig nadenken, voelen en creëren, die met hun tijd meegaan, maar ook tegen de stroom in.

Het politieke theater van de jaren ‘70 sprak over de massa, het wilde de klasse van de arbeiders op de scène brengen, het werkte in zijn dramaturgie met personages die vertegenwoordigers waren, functies. Maar die bestaan natuurlijk niet. Hieromtrent zei de Russische beeldende kunstenaar Ilja Kabakov: ‘*Ich denke – das hat uns unter anderem die Sowjetische Wirklichkeit gelehrt – Ideen kann man verkörpern doch man macht sie damit nicht realer.*’

Wie vandaag politiek theater wil maken, doet er goed aan niet opnieuw in die val te trappen. De categorieën die het populisme ons vandaag aanreikt, zoals ‘het volk’, ‘de gewone man’, ‘de modale burger’ bestaan evenmin. Mijn ervaring is dat een voorstelling als SS, vorig jaar gemaakt door Josse De Pauw en Tom Jansen op basis van het interviewboek *De SSers* van Armando en Hans Sleutelaar, waarin individuele SSers op de scène werden gezet en waarin tussen publiek en acteurs een